

Романова Н. В.,
професор кафедри німецької та романської філології
Херсонського державного університету

МАНІФЕСТАЦІЯ ЖЕСТІВ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Б. КЕЛЛЕРМАНА “DAS BLAUE BAND”)

Анотація. У статті розглянуто взаємодію між мовою і соматикою. Виявлено, що жести в німецькій мові першої половини ХХ ст. об'єктивуються словами, словосполученнями та реченнями. Доведено, що слова обмежуються трьома частинами мови – дієсловом, іменником і прикметником, словосполучення охоплюють два різновиди організації елементів – вільні й сталі, речення мають будову простих і складних конструкцій. Зауважено, що феномен реалізується на граматичному рівні типовими моделями та варіативними.

Ключові слова: жест, слово, словосполучення, речення, структура, модель.

Постановка проблеми. Людина як соціальна істота реалізує свої комунікативні потреби через спілкування. Трактуючи проблеми «спілкування» з позиції комунікативної лінгвістики обмежується сукупністю «зв'язків і взаємодій людей, суспільств, суб'єктів (класів, груп, особистостей), в яких відбувається обмін інформацією, досвідом, умінням, навичками та результатами діяльності» [1, с. 27]. Водночас спілкування виявляє і розкриває різноманітні риси, властивості, характер, внутрішній світ людини. Крім того, спілкування відображає об'єктивну потребу людей жити в соціумі, об'єднуватися і співпрацювати один з одним, а також є необхідною передумовою загальнокультурного розвитку суспільства [7, с. 319].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлюють декілька видів спілкування: міжособистісне, мовленнєве, соціально орієнтоване, фатичне, формальне [1, с. 338–339], необхідне, бажане, нейтральне, небажане, масове, опосередковане, особистісне, офіційне (рольове), ділове (рольове) з його різновидами (представницьке, пізнавальне, переконувальне, експресивне, сугестивне, ритуальне), монологічне, маніпулятивне, діалогічне, конфліктне, довготривале, короткотривале, мовне, немовне, комбіноване, закінчене, перерване, насильницьке, ненасильницьке, криміногенне, інтимне, терапевтичне, матеріальне, духовне тощо [7, с. 341–366].

Наведена диференціація спілкування зумовлена численними функціями феномена та багатьма його ознаками. Через обсяг статті аналіз кожного з ілюстрованих видів спілкування не передбачаємо. Звісно, винятком є немовне (невербальне) спілкування. Немовне спілкування тотожне мові жестів та почуттів індивіда, містить додаткову інформацію щодо сенсорної системи особистості. Впадає у вічі насамперед система знаків чи символів невербального спілкування, що кодують і передають інформацію, динаміка способів кодування інформації, частота виникнення рухів (узагальнених (типових) й індивідуальних (у різних контекстах)), інтенсивність цих рухів, а також особливості культури [2; 3].

Метою статті є виокремлення лінгвістичних засобів маніфестації жестів у німецькій мові першої половини ХХ ст.

Досягнення поставленої мети потребує виконання низки завдань, послідовність і суть яких зумовлені логікою дослідження: 1) уточнити зміст поняття «жест» із лінгвістичної позиції; 2) окреслити корпус мовних одиниць зі значенням жестів у романі Б. Келлермана “Das Blau Band”; 3) встановити структурні особливості маніфестації жестів у німецькій мові першої половини ХХ ст.

Об'єктом дослідження є контекстуалізовані вербально жести, предметом – їхні лінгвістичні одиниці й особливості структури останніх.

Виклад основного матеріалу. У річищі вітчизняного загального мовознавства жест тлумачать у прямому й переносному значеннях. У прямому значенні жест постає як «рух тіла чи рук, який супроводжує людську мову або замінює її» та як «знак, сигнал», у переносному – апелює до вчинку людини чи її поведінки, зумовленої якимись намірами, та визнається дією, спрямованою на досягнення якої-небудь мети [6, с. 24, 669]. Німецькомовна наукова традиція зосереджується на функціях жестів і передбачає: “1) *konventionelle Bewegung, die etwas ausdrücken soll*; 2) *unverbindliche Höflichkeitsformel, regelhafte Verhaltensweise*” [11, с. 419].

У межах комунікативної лінгвістики жест допускає декілька інтерпретацій, з одного боку, жест є складником паралінгвістичних засобів спілкування, зокрема кінесики, із другого, – виразником рухів «пальців, рук у комунікації» [1, с. 324], єдиною інтегральною системою продукування мовного значення [9], механізмом смислотворення в різних типах комунікації [5, с. 16]. Розрізняють усвідомлене вживання жестів і неусвідомлене. Усвідомлене вживання жестів – засіб передавання інформації, емоцій, психічних станів, бажань тощо, неусвідомлене вживання інформує про психічні стани мовця [1, с. 324].

Мовленнєві жести класифікують на декілька різновидів: метафоричні, іконічні, дейктичні, ритмічні, нарративні [10, с. 63–85], індексальні, символічні.

Для нашого дослідження прийнятним є підхід німецьких науковців до розуміння жесту, оскільки він інтегрує вітчизняні підходи й надає дослідникові ширші можливості щодо пояснення маніфестації жестів у німецькомовній культурі першої половини ХХ ст.

Отже, жест визначаємо як один із різновидів невербального спілкування, пов'язаного зі змінами психічних чи емоційних станів мовця або ставленням його до партнера в процесі комунікації, що виражається через рухи тіла, рук, пальців.

Спостереження над емпіричним матеріалом показує, що для об'єктивації жестів уживають три основні групи лінгвістичних одиниць: слова, словосполучення та речення.

Слова репрезентовано основними повнозначними частинами мови:

1) дієсловами зі значенням дії, спрямованої на об'єкт (носія емоційного стану):

(1) *Er winkt seiner Frau und seinen beiden schlankaufgeschossenen Töchtern, die unten auf dem Pier, etwas abseits vom Gedränge, in hellen, wehenden Mänteln stehen* [8, с. 13];

2) зворотними дієсловами зі значенням дії, спрямованої на суб'єкт (носія емоційного стану):

(2) *Er verbeugte sich nochmals und bat Frau Königsgarten um die Ehre, sie persönlich zu ihrer Kabine begleiten zu dürfen* [там само, с. 11];

(3) *Prince sprang auf und schüttelte sich mit einem Ruck die Locken aus der Stirn* [там само, с. 17];

(4) *Die Damen umarmten und küssten sich* [там само, с. 104];

3) іменниками зі значенням:

а) процесуальності:

(5) *Auf ihrem Gesicht spiegelte sich jede Regung ihres Herzens, sie löchelte kindlich erfreut, steckte die Nase in den Duft der Rosen, sie verzog mit einem Achselzucken den Mund und lachte* [там само, с. 20];

б) руху вперед:

(6) *Herr Pape, der Obersteward mit dem feierlichen, etwas gedunsenen Gesicht, begrüßte ihn mit einer respektvollen Verbeugung und überreichte ihm ein Telegramm* [там само, с. 82];

в) жесту:

(7) *Eine ältere Dame mit hellroten Locken war aufgestanden und hob das Glas mit einer exaltierten Geste in die Höhe* [там само, с. 143];

4) прикметниками зі значенням ознаки руху:

(8) *Und Direktor Henrici neigte wieder das Ohr zu Frau Sullivan, die zusammengerollt wie ein junges Mädchen auf ihrem Deckstuhl kauerte* [там само, с. 103].

Словосполучення актуалізуються як вільні й сталі. Вільні словосполучення утворені за різними схемами, наприклад:

– дієслово (V) + іменник (N):

(9) *Er machte der Dame eine respektvolle, vollendete Verbeugung* [8, с. 11];

– V + зворотний займенник (RP) + означений артикль (bA) + N:

(10) *Dann wischte er sich befriedigt die Lippen ab und entnahm seiner Brusttasche eine dünne, lange Zigarre, eine sogenannte Virginia* [там само, с. 70];

– V + прислівник (Adv.):

(11) *Er nimmt die Mütze ab und bewegt sich winkend an der Scheibe hin und her* [там само, с. 13];

– V + прийменник (Präp.) + bA + N:

(12) *“Niemand, niemand, hörst du, Marta, will ich sehen, niemand!” – sagte Eva hastig und stampfte – eine schlechte Gewohnheit von ihr – mit dem Fuße auf* [там само, с. 32];

(13) *Direktor Henrici lachte befangen vor sich hin und wippte unbehaglich mit dem Bein* [там само, с. 106];

– V + bA1 + N1 + Präp. + bA2 + N2:

(14) *“Kommen Sie, Prince”, – sagte er und schlang den Arm vertraulich um die Schulter von Warren* [там само, с. 38];

(15) *Manchmal richtete sie sich auf ihren zarten weißen Armen in die Höhe und warf den Kopf in den Nacken, während Wellen der Erregung über ihr Gesicht liefen* [там само, с. 46];

– V + Präp.1 + bA + N + Präp. 2:

(16) *Unmack deutete mit dem Kopf auf einen Schatten, der am an deren Ende des schmalen Saals erkennbar war, und richtete augenblicklich wieder die Augen auf das dunkle Meer* [там само, с. 39];

– V + Präp. + присвійний займенник (PP) + N:

(17) *Leukos erwartete Henrickis aufflammende Miene und kämmte gekränkt mit seinen wächsernen Fingern den silbrigen, dünnen Bart, da Henricki ihm nicht einmal zuhörte* [там само, с. 47];

– V + N1 + Präp. + PP + N2:

(18) *Er bat seine Gäste, einzutreten, während er Georgettes schmale Hand auf seinen Arm legte und ihr in vollendetem Pariser Französisch versicherte, daß er nie in seinem Leben, er schwöre es, einen so herrlichen Nacken bei der Frau gesehen habe* [8, с. 53];

– V + неозначений артикль (uA) + N:

(19) *Reifenberg machte eine einladende große Geste, eine generöse Geste* [там само, с. 66];

– V + PP + N1 + Präp. bA + N2:

(20) *Sie klemmte ihr Monokel, das sie an einem dünnen Kettchen um den Hals trug, vors Auge und bleckte die kleinen Zähne, die scharf und spitz waren wie bei einem Hecht* [там само, с. 103];

– V + Präp.1 + bA + N + Präp. 2:

(21) *Er ging mit der Faust auf die Leute los und kannte keine Furcht!* [там само, с. 106];

– V + PP + N1 + Präp. + bA + N2:

(22) *Baron Nion aber, der Tennisspieler, warf seinen schwarzen hübschen Kopf in den Nacken* [там само, с. 107];

– V + bA + N:

(23) *Sie schritt mit hohen tänzelnden Schritten neben Harper einher und warf keck die Hüften nach rechts und links* [там само, с. 110];

– bA1 + N1 + Präp. + bA2 + N2 + V:

(24) *Nachdenklich schlenderte Kitty über den Deck, den Pelz offen, die schmalen, bleichen Hände in die Hüfte gestürzt, die lange silberne Zigarettenspitze im Mundwinkel* [там само, с. 111];

– Präp.1 + bA1 + N1 + Präp.2 + bA2 + N2:

(25) *“Guten Morgen, Harper”, – sagte sie keck, während sie ihre Augen auf Georgette heftete, die mit den Händen in den Hosentaschen einherstieg* [там само, с. 112];

– V + bA + N1 + Präp. + PP + N2:

(26) *Kitty legte die Hand um ihren Arm und führte sie mit sich fort* [там само];

– V + PP + N:

(27) *Sie wagt es nicht, seine Hand zu ergreifen* [там само, с. 140];

– V + RP + PP + bA + N:

(28) *Georgette gähnte herzlich, und man hörte, daß sie sich dabei auf den Mund klopfte* [8, с. 147] – всього 18 схем.

Облігаторними елементами проілюстрованих схем є дієслово й іменник, до факультативних елементів належать: артикли (означений і неозначений), займенники (зворотні, присвійні), прийменники (що керують давальним або знахідним відмінками), а також іменники. Злиття прийменника з означеним артиклем є відлунням старих категорійних відношень, що втратили в сучасній німецькій мові значущість свого функціонального навантаження. Ідеться, зокрема, про граматичну категорію відмінка, яка служить для вираження відношень між предметами [4, с. 8–9]. Такими відношеннями, згідно з наведеним прикладом, є наближення одного предмета (пенсне) до іншого (ока): пенсне локалізується на тонкому ланцюжку, що висить на шії людини.

Під час дослідження вільних словосполучень виділяємо й метафоричні схеми, що свідчать про емоційно-оцінне ставлення мовця до жестів, диференціацію самостійного руху тіла

людини або тварини та переосмислення цього руху в царині штучних виробів:

– V + Präp. + PP + N:

(29) *Er schlüpfte in seinen Smoking, pffflautlos zwischen den Zähnen, als er sich die Krawatte band, und betrachtete sich mit der Eitelkeit eines jungen Mannes aufmerksam im Spiegel* [8, с. 57].

У наведеному прикладі ЖЕСТ ототожнюється зі СЛИЗЬ-КІСТЮ. Метафоричне перенесення ґрунтується на ознаках швидкості самостійного руху та якості поверхні, що майже не утворює тертя і на якій важко втриматися;

– V + Präp. + bA + N:

(30) *Warren sprang in den Lift, und das Gehäuse aus Glas und blitzendem Nickel flog mit ihm in die Höhe* [там само, с. 82].

У проілюстрованому прикладі метафорична проекція ЖЕСТУ на технічну сферу зумовлена асоціативною спорідненістю РУХУ з ПОЛЬОТОМ. Реалізується через спосіб переміщення людини в повітрі за допомогою технічних засобів пересування (*Lift*) та чітко визначених векторів руху – вгору (*in die Höhe*). Водночас людина (*Warren*) швидко проникає всередину ліфта (*sprang in den Lift*), локалізується в замкненому просторі (*das Gehäuse*), транспортується на певну відстань (*mit ihm*). Цілком очевидно, що концепт ЖЕСТ є ширшим за аналогічне поняття. Маємо метафоричний ланцюг ЖЕСТ – РУХ – ПОЛІТ, який увиразнює досліджувану семантику.

Структура **сталих** словосполучень почасти переґукується зі структурами вільних сполучень:

– V + Präp. + bA + N:

(31) *Er schloß Eva etwas ungeschickt in die Arme und streichelte ihr die Wange* [8, с. 32];

– V + bA + N:

(32) *Gardener schüttelte langsam den Kopf* [там само, с. 33];

– V + uA + N:

(33) *Frau Sullivan lachte und gab Henrici einen freundlichen Stoß in die Rippen* [там само, с. 109];

почасти демонструє нові організації елементів:

– V + Präp. bA + N:

(34) *Die Passagiere wichen zur Seite, manche grüßten* [там само, с. 102];

– V1 + V2:

(35) *Er ballte die kleine Hand mit den kurzen Fingern und ließ sie auf den Tisch fallen* [там само, с. 76];

– V + Präp.1 + uA + N + Präp.2 bA + прикметник (Adj.):

(36) *Warren trat von einem Bein aufs andere, rückte die Brille zurecht und blies erregt durch die Nase* [там само, с. 169].

Крім того, в емпіричному матеріалі натрапляємо й на уявні ситуації, що маніфестують жести:

(37) *Dann blieb er breispurig stehen und breitete die Arme aus, weit, sehr weit, als wolle er alle drei Holl girls auf einmal umarmen* [там само, с. 87].

Зауважимо, що сталий вираз *die Arme ausbreiten* («простягати руки»), супроводжуваний просторовим прислівником *weit* та сполукою *sehr weit*, розширює своє значення і вживається на позначення інтенсивності об'ємів. Обсяг цих об'ємів суттєво перевищує фізичні можливості людини (чоловіка), тому трансформується в уявні. В основі речення, що виражає нереальне порівняння *als wolle er alle drei Holl girls auf einmal umarmen*, лежить ідея підпорядкованості необмеженого простору *sehr weit* кількості осіб жіночої статі *alle drei Holl girls* та одночасності виконання дії *auf einmal*. У такому разі варто говорити про те, що в умовах того чи іншого контекстуального оточення

аналізоване явище об'єктивує свою семантику через процеси розширення, трансформації, ускладнення та смислової залежності мовних одиниць у просторово-часовому континуумі. Осмислення поняття «жест» відбувається тут із філософської позиції: «простір – число – час».

У контексті (38) *Sie hielt sich an den Bettkanten fest, als befürchte sie, davonzufiegen* [8, с. 177] реалізується інтенсивність сили жіночих рук. Активатором інтенсивності є уявний страх – *als befürchte sie*. Цей страх пов'язаний не стільки з «морською хворобою», скільки з полівекторністю руху – *davonzufiegen*. З огляду на текстову семантику дієслова *davonfliegen* («падати») можна припустити, що жінка має негативний тілесний досвід. Потрактування і сприймання жесту в такій ситуації детермінує формула «простір – фізична сила – рух».

Корпус **речень**, що маніфестують жести в німецькій мові першої половини ХХ ст., поділяємо на три основні групи: прості, складні й ускладнені. За структурною ознакою прості речення кваліфікуємо в нашій студії як непоширені, поширені та з однорідними членами, складні розглядаємо як складносурядні та складнопідрядні, ускладнені зводимо до надфразної єдності.

Прості непоширені речення репрезентують жест через семантику предиката – (39) *Veit zog die Uhr* [там само, с. 120]; (40) *Er winkte einen Steward heran* [там само, с. 130]; поширені – через розгортання семантики предиката – (41) *Marta öffnete vorsichtig die Tür des Badezimmers* [там само, с. 30]; (42) *Gardener hob ungläubig die Schultern* [там само, с. 34]; з однорідними членами речення – через прирощення семантики предиката – (43) *Er schloß Eva etwas ungeschickt in die Arme und streichelte ihr die Wange* [там само, с. 32]; (44) *Grete zupfte verlegen an ihrer Schürze und blickte auf Miß Rogers* [там само, с. 115]; складносурядні апелюють до принципу порівняння – (45) *Frau Sullivan richtete sich wie erlöst in ihrem Sessel auf, und ihre alte Lebhaftigkeit kehrte augenblicklich zurück* [там само, с. 108]; ускладнені складносурядні речення об'єктивують жест через паралелізм семантики речень – (46) *Aber er lächelte liebenswürdig und sagte, indem er die Schultern hochzog, daß er diese Formulierung, wenn er seine Meinung so offen äußern dürfte, doch etwas zu schroff fände* [там само, с. 107]; складнопідрядні ґрунтуються на ідеї підпорядкованості – (47) *Als er bei Frau Sullivan vorüberkam, blieb er stehen und verbeugte sich respektvoll* [8, с. 105]; (48) *“Ich freue mich, daß Sie gekommen sind, Veit”, – sagte Eva, als sie sich an Veits Arm festhielt* [там само, с. 113].

У наведених реченнях жести маніфестовано через рухи рук, плечей та тіла. Водночас соматика (долонь, кистей, пальців руки) виражається імпліцитно й експліцитно. Імпліцитне вираження передбачає наявність фонових знань про жести, експліцитне – об'єктивацію наведених знань у мовленні.

Висновки. Результати проведеного аналізу дозволяють зробити такі попередні висновки. По-перше, тлумачення жесту корелює з науковими традиціями та знанням етносу. По-друге, жест є культурно маркованим явищем, пов'язаним із процесом продукування мовлення. По-третє, жест бере (активну) участь у комунікативному акті, ілюструючи й унаочнюючи цей акт, а також в описі поведінки індивідуума. По-четверте, жест релевантний руху, маніфестованому зовнішньою соматикою (рукою, руками, долонею, долонями, ногою, ногами, ступнею, тілом, плечима, головою). По-п'яте, жест інформує про психологічний та емоційний стани мов-

ця, його оцінне ставлення до (комунікативної чи предметної) ситуації або співрозмовника. По-шосте, вербалізація жестів релевантна особливостям національної літературної мови. По-сьоме, матеріалізований жест актуалізується в лінгвістичному контексті імпліцитно або експліцитно. По-восьме, імпліцитність і експліцитність соматички жестів реалізується у вигляді слова, словосполучення та речення.

Перспективою дослідження вважаємо розширення обсягу емпіричного матеріалу з метою уточнення частиномовної класифікації слів, що вербалізують жести, більш детального окреслення моделей вільних і сталих словосполучень, а також типів речень, що дасть змогу окреслити семіотичну систему жестів у німецькій мові першої половини ХХ ст. та зіставити її із системою жестів у німецькій мові другої половини ХХ ст. або в сучасній німецькій мові.

Література:

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
2. Лабунская В. О «практичности» социальной психологии невербального общения. Психологический вестник. Вып. 1. Ч. 1. Ростов-на-Дону: РГУ, 1996. С. 307–326.
3. Лабунская В., Менджеринская Ю., Бреус Е. Психология затруднительного общения: Теория. Методы. Диагностика. Коррекция. М.: Академия, 2001. 286 с.
4. Левицкий В. Основы сравнительной морфологии германских языков. Черновцы: Рута, 2004. 127 с.
5. Максименко О. Вербально-жестова метафора в англomовному розважальному телеінтерв'ю. Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка: зб. наук. праць. Серія «Філологічні науки» (мовознавство). Т. 2. № 5. Дрогобич: ДДПУ ім. Івана Франка, 2016. С. 15–19.
6. Новый тлумачний словник української мови: у трьох томах / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. К.: Аконті, 2003. Т. 1: А – К. 928 с.
7. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія: у двох книгах. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. К.: Либідь, 2004. 576 с.
8. Kellermann B. Das Blaue Band. M.: TSITADEL, 2001. 352 s.
9. McNeil D. Hand and mind: What Gestures Reveal about Thought. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1992. 416 p.
10. McNeil D., Pedelty L. Right brain and gesture. Language, gesture, and space / Karen Emmorey and Judy S. Reilly. Hillsdale, NJ, England: Lawrence Erlbaum Associates, 1995. P. 63–85.
11. Wahrig-Burfeind R. Wörterbuch der deutschen Sprache. München: dtv, 2012. 1152 s.

Романова Н. В. Манифестация жестов в немецком языке первой половины XX века (на материале романа Б. Келлермана “Das Blaue Band”)

Аннотация. В статье рассматривается взаимодействие между языком и соматикой. Определено, что жесты в немецком языке первой половины XX в. объективируются словами, словосочетаниями и предложениями. Доказано, что слова ограничены тремя частями речи – глаголом, существительным и прилагательным, словосочетания охватывают два типа организации элементов – свободные и связанные, предложения имеют строение простых и сложных конструкций. Констатируется тот факт, что феномен реализуется на грамматическом уровне типичными моделями и вариативными.

Ключевые слова: жест, слово, словосочетание, предложение, структура, модель.

Romanova N. Manifestation of gestures in German language of the 1st part of the 20th century (on the basis of Bernhard Kellermann's novel “Das Blaue Band”)

Summary. The article focuses on the interaction between a language and somatics. It has been deduced that the gesture in German language of the 1st part of the 20th century is implemented by words, word combinations and sentences. The words are limited of three parts of speech – verb, noun and adjective, word combinations are presented in a structural context as free and fixed, sentences have simple and complex syntactic constructions. It has been noticed that the phenomenon is implemented on a grammatical level by means of variable and typical patterns.

Key words: gesture, word, word group, sentence, structure, model.